

ÖZBEK EDEBİYATINDAN SEÇMELER

PROF. DR. İRİSTAY KUÇKARTAYEV

ARAŞ. GÖR. AYNUR ÖZ

Son dönem Özbek edebiyatının türleri ve üslûp özellikleri, 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında şekillenmiştir. Klâsik edebiyattan çağdaş edebiyata geçişte Abdurauf Fitrat (1886-1938), Hemze Hekimzade Niyaziy (1889- 1929), Abdullah Kadiriy (1894-1938), Abdülhemid Çolpan (1897-1938) gibi yazarların payı büyüktür.

Özbek edebiyatının bundan sonraki gelişmesinde, Gafur Gulam (1903-1960), Aybek (1905-1968), Abdulla Kahhar (1907-1967), Seid Ahmed (1920), Adil Yakubov (1926) gibi şair ve yazarların büyük rolü vardır.

Bu yazıda, Özbek edebiyatının eski kalıplarından çıkararak yeniden şekillenmesinde büyük etkileri olan birinci dönem yazarlarından Abdurauf Fitret, Hemze Hekimzade Niyaziy ve ikinci dönem yazarlarından Abdulla Kahhar ve Seid Ahmed tanıtılmaya çalışılacak ve eserlerinden örnekler verilecektir.

ABDURAUUF FİTRET (1886-1938)

Fitret, Sovyetler Birliği döneminde hayatını trajik bir şekilde kaybeden Özbek aydınlarından biridir. Elli iki yıl yaşayan Fitret, özel olarak Özbekistan'da genel olarak Sovyetler Birliği'nde Aydınlanma Hareketinin büyük temsilcisi, şair, yazar, tiyatro yazarı, dil bilimci, edebiyatçı olarak şöhret kazanmıştır.

Fitret, ilk defa profesörlük unvanına lâyık görülen Özbek aydınıdır.

Sovyetler Birliği'nin terör makinesi Fitret'i de rahat bırakmamıştır. 1937 yılında hapse atılan Fitret, asılsız yere, "halk düşmanı" diye suçlanarak, 4 Ekim 1938 yılında kurşuna dizilmiş, yazarın adı ve eserleri ortadan kaldırılmıştır. Bu yasak, on sekiz yıl sürmüştür. 1956 yılında Fitret'in itibarı iade edilmiştir.

Abdurauf Fitret, 1886 yılında Buhara şehrinde aydın bir ailenin çocuğu

olarak dünyaya gelmiştir. Buhara'nın meşhur tüccarlarından olan Abdurrauf'un babası, çoğu zaman Buhara dışında bulunurdu. Bu nedenle, Abdurrauf'un gençlik yılları, annesi Mustafa Bibi ile birlikte geçmiştir. Mustafa Bibi, Arap ve Fars dillerini iyi bilen, halk edebiyatından ve Çağataycadan haberdar, çok sevdiği oğlunun kültürlü bir insan olarak yetişmesi, okuyup öğrenmesi için bütün varlığını ona adayan bir kadındı. Fitret'in öğrenme, bilme aşkıyla çarpan kalbinde, keskin zekâsında derin izler bırakan aile ortamı, annesinden dinlediği halk destan ve menkıbeleri, Nevaî, Fuzulî, Uveysî, Bîdil gibi şairlerin güzel şiirleri, Fitret'in edebiyat ve sanat sırlarına vakıf olmasında ve gelecekle ilgili plânlarda yapmasında çok önemli rol oynamıştır. Abdurrauf, kendini edebiyata, sanata adamaya karar vermiştir.

Abdurrauf Fitret'in kişi, yazar ve uzman olarak yetişmesinde hayatının İstanbul dönemi ayrı yer tutar. 1909-1913 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesinde öğrenim gören Fitret, Türkçülük öğretisini benimsemiştir.

Fitret'in İstanbul Üniversitesinde öğrenim gördüğü yıllar, Türkçülüğün oluşmaya ve gelişmeye başladığı bir dönemdir. 1911 yılında *Türk Yurdu* dergisi kurulmuş ve Türklerin birbirleriyle tanışması, bilimde, iktisatta, kültürde ilerlemesi için sade bir dille yazılan yazılar yayımlanmaya başlamıştır. *Türk Yurdu* dergisinin kurulmasından birkaç ay sonra, bu dergiyi oluşturan heyet, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin gibi yazarlar başta olmak üzere Türk Ocakları cemiyetini kurmuşlardır. *Türk Yurdu* dergisinin 7. ve 8. sayılarında yayımlanan İsmail Gaspıralı'nın "Türk Yurducularına" başlıklı önemli bir yazısında, millî mektep ve eğitim reformunun Türk dünyası için önemi, usuli cedid sisteminin temelleri sade bir dille açıklanmıştır. Bütün bu konulardaki çeşitli toplantılar tartışmalara katılan, bu fikirlerle haşır neşir olan Abdurrauf Fitret, mektep ve medrese programları reformunun ve Türkçülük idealinin ateşli bir taraftarı olarak yetişmiştir.

Fitret'in öğrenciyken yazdığı *Münazere* ve *Sayha* adlı eserlerinde kalbi, millet için çalışma aşkıyla çarpan genç bir insanın heyecan ve duyguları, halkı geriletilik, cehalet ve karanlıktan kurtarma amacı, güzel bir şekilde ifade edilmiştir.

İstanbul Üniversitesinden mezun olduktan sonra Türkistan'da hızlı

yenileşme devrine girilmesine faydalı olmak amacıyla Fitret, 1913 yılında yurduna dönmüştür. İsmail Gaspıralı'nın eserleri, aydınlatma çalışmaları, usuli cedid okulları hakkında derin bilgiye sahip olan Fitret, Türkistan'a gelince Buhara, Taşkent ve Semerkant gibi şehirlerde yüzlerce usuli cedid mektebinin büyük bir istekle çalıştığını görmüştür. İlk örneği, 1901 yılında Münevver Kari tarafından, ikincisi 1903 yılında Mahmud Hoca Behbudi tarafından açılan Türkistan şehirlerinde bir birini hızla takip eden usuli cedid mektepleri, kısa zamanda aşağı yukarı sekiz on yıl içinde, sayıları yüzü aşarak çoğalmaya devam ediyordu. Oldukça heyecanlı kalbini daha hızla çarpmaya sevk eden bu ortamdan dolayı coşan Fitret, kendini tamamıyla aydınlatma çalışmalarını yürütmeye verir. Kendisinin kurduğu *Hürriyet* gazetesi, yenileşmeyi istemeyen usuli kadın mektepleri taraftarlarıyla mücadelede bir araç, bir silâh olarak kullanılmıştır. Fitret, bu gazetede yayımladığı makalelerde milletin gericilikten, cehaletten ve karanlıktan kurtulması ile ilgili çeşitli konuları, özellikle eğitim reformunu, usuli cedid okullarını ele almıştır. Türkistan için eğitimin ve eğitim reformunun en önemli mesele olduğunu özellikle vurgulamıştır.

Abdurauf Fitret'in kendi faaliyetine her şeyden önce aydınlatıcı çalışmalar yaparak başlamasının önemli nedenleri vardır.

Söz konusu dönem, Türkistan'da, bütün Türk dünyasında olduğu gibi bir uyanış dönemi olarak yaşanıyordu. Bahçesaray, İstanbul, Bakû ve Kazan'da yayımlanan gazete ve dergiler Türkistan şehirlerine ulaşıyor, elden ele dolaşarak okunuyordu. Bu yayınlarda yer alan aydınlatıcı bilgiler sayesinde Türkistan şehirlerindeki okul ve medreselerin azlığı, var olanların da verimsizliğin ve gericiliğin temel nedeni olduğu anlaşılıyordu. Bu durumda Türkistan'da ilerleme, yenileşme devrine girilmesinin yolu, eğitimin okul ve medreselerin yenileştirilmesinde, halka usuli cedid okullarında okuma yazma öğretmede, halkı aydınlatmada bulunmaktaydı. Dolayısıyla, kendini halkın hizmetine adanmak isteyen herkes, gerek bilgin olsun, gerek yazar veya eğitimci, Türkistan'da başka Türk bölgelerinden daha geç başlayan ama hızlı yayılmakta olan büyük marifetperverlik hareketine (aydınlanma hareketine) katılıyor, bunu kendisi için bir borç, bir görev sayıyordu. Bu dönemde yaşayan Münevver Kari, Muhammed Şerif Sofizade, Abdullah Avlani, Mahmut Hoca Behbudi,

Abdulhamid Çolpan, Hemze Hekimzade Niyazi gibi yazar, şair ve gazeteciler her şeyden önce eğitimciler, Türkistan'daki aydınlanma hareketinin temsilcileridir. Türkiye'de eğitim gören, kendisini toplumun yenileşmesi için hizmete adayın, Abdurauf Fitret'in bu kişiler arasında bulunması gayet doğaldır.

Abdurauf Fitret'in eğitimci yönünü iyi tanıyabilmek için birkaç noktaya dikkat çekmek gerekir. Eğitim alanında devlet adamı olarak da çalışan Fitret, 1921-1923 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı yaptı. Öğretmen ve eğitim bakanı olarak çalıştığı sırada edindiği tecrübe, dil problemleri üzerine yaptığı araştırmalar, Fitret'in *Özbek Dili*, *Özbek Dili Sarfı* "grameri" adlı ders kitaplarını yazmasına temel kaynak olmuştur. Bu ders kitapları 1925-1930 yıllarında beş defa yayımlanmıştır.

Abdurauf Fitret, Özbek aydınları arasında dil bilimci, dilci, meslekten yazın bilimci, edebiyatçı olarak yetişen ve çalışan bir kişidir. Fitret'in dil ve edebiyat alanlarında yazdığı eserler, hâlâ değerini yitirmemiştir. Fitret'in dil üzerine yazdığı eserlerin konuları ve bu eserlerde açıklanan meseleleri anlatmak için "Dilimiz" adlı 1919 yılında yayımlanan küçük bir makaleyi göstermek yeterlidir.

Aşağı yukarı 440-450 kelimedenden oluşan bu kısa yazıda Fitret, dil üzerine görüşlerini gayet basit bir dille ifade etmiştir. Yazıda Türkçe, Türk dili terimleri kullanılmıştır. Fitret, dünyanın en zengin dilinin Türkçe, en mutsuz, talihsiz dilinin de yine Türkçe olduğunu söyledikten sonra, geçmişte Türkçenin mutsuzluğunun Arap istilâsıyla başladığını bildirerek şöyle yazmıştır. "*Gözümüzü açıp bakalım: Dünyanın en büyük doktoru İbni Sina Türk'tür. İkinci Aristo olarak adlandırılan Farabi, Türk'tür. Celaleddin Rumi Türk'tür. Nizami Türk'tür. Bunlar keşke Türkçe yazsalar.*"

Fitret, Sovyet hükûmeti döneminde zenginlerin mutsuz olduğunu söyleyerek bu hükûmetin Türk diline de talihsizlik getirdiğini belirtmektedir. Yazıda Türkçenin zenginliği büyük bir gururla şöyle anlatılmaktadır: "*Bir dilin zenginliği, o dildeki kelimelerin çokluğu, kelime türetme gücü ve mükemmelliğinden anlaşılır. Türkçede kelime bolluğu var mı? Nevaî'nin Muhakemetü'l - Lugateyn adlı eseri, Türkçenin zenginliğini bütünüyle aksettirmese de kelime zenginliğini iyice açıklar.*"

Türkçe zengin bir dildir. Sadece bilmek fiilinden doksan sekiz kelime türetilmiştir. Türkçe, uzun süre başka yazı dillerinin etkisi altında kalmıştır. Ancak, Türkçe yok olmamıştır, yok olmayacaktır. Nedeni zengin bir dil olmasıdır.”

Abdurauf Fitret, edebiyatçı olarak Ömer Hayyam, Firdevsî, Nevaî, Bidil, Mukimî, Furkat gibi şairler hakkında seçkin bilimsel eserler yazdı. Onun Ahmet Yesevî ile ilgili makaleleri, tasavvuf edebiyatını araştırmada önemli bir kaynak olmuştur.

Fitret'in edebiyat alanındaki eserleri arasında, 1928 yılında yayımlanan *Kadimî Türk Edebiyatı Nemuneleri*, 1936 yılında yayımlanan *Eruz Hakkında* incelemesi ayrı bir değere sahiptir.

Fitret'e gerçek ün kazandıran onun yazarlığıdır. Fitret, Özbek nazmı, nesri ve tiyatrosuyla ilgili çok güzel eserler vermiştir.

Fitret'in nazımının en tipik örneği olan “Okatguçiler Yurtige”, “Şair”, “Şark” gibi şiirlerinde bu dönemin önemli meseleleri ele alınmıştır, bu meselelere şairen ihtiraslı yaklaşımı sergilenmiştir.

“Şark” adlı şiirinde, Batının emperyalist devletlerinin saldırılarından ateşte yanan köylerin, harman gibi yatan cesetlerin, kızıl kan akan ırmakların korkunç manzarası çizilmiş, sömürge siyaseti sert bir dille kınanmıştır.

Fitret'in şiirleri bizim için sadece sosyal içeriği açısından değerli bir eser değildir. Çoğunlukla hece vezniyle yazılan bu şiirlerde şair, olayları gerçek bir şekilde yansıtmaya, insan duygularını bütünüyle vermeye çaba göstermiştir. Fitret'in şiirleri, kendi gibi olan diğer şairlerin şiirleriyle birlikte Özbek edebiyatında aruz vezninden hece veznine, geleneksel şiirden çağdaş şiire geçmede bir köprü görevini görmüştür.

Abdurauf Fitret, *Ebulfeyzhan*, *Erslan* ve *Hint İhtilâlcileri* gibi tiyatro eserleri de yazdı. Bu eserlerde Özbek halkı için çok önemli bir arzu olan bağımsızlık düşüncesini, işlemiştir.

Hint İhtilâlcileri trajedisinde, İngiliz sömürmesine karşı verilen mücadele bütün zorluklarıyla gösterilmiştir. İnsan değerlerini yüceltmeye adanan bu tiyatro eserleri, gerçek sanat eserleri olarak hâlâ değerlerinin korumaktadır. *Ebulfeyzhan* dramasının bu günlerde Özbek tiyatrolarında sahneye konması bu fikri doğrulamaktadır. Fitret'in nesir alanındaki eserlerinde onun başka bir özel-

liği, hiciv sanatı ortaya çıkmaktadır. Nesirde Fitret'in incelediği konular hayatın önemli alanları ile ilgilidir.

Abdurrauf Fitret'in kaleme aldığı önemli konulardan biri de dindir. Bu konuda Fitret'in birkaç eseri vardır. *Kıyamet* adlı hikâyesinde, Paçamir adlı bir kişinin maceraları yoluyla din perdesi altında çeşitli kötü işler yapan bir din adamı eleştirilmektedir.

Şeytanniñ Tanrige İsyanı isimli manzum tiyatro eseri, Fitret'in en önemli eserlerinden biridir. Bu eserle şeytanın Allah'ın emirlerine karşı çıkması anlatılır. Allah, şeytandan Adem'e secde etmesini emreder. Ama şeytan secde etmez, şeytan ateşten yaratılmıştır. Adem ise çamurdan yaratılmıştır. Ateş gibi yüce bir maddeden yaratılan, insana secde etmeyi kendine yakıştıramaz. Bu nedenle şeytan melekler arasından çıkarılır, cennetten kovulur. *Kuran-ı Kerim*'in 38. suresinde verilen bu konu, Fitret'in tiyatro eserinin temel olayıdır.

Eserde akıl ve zekâ, bilim ve marifetin insan hayatında, toplumun gelişmesinde oynadığı rol tahlil edilir.

Akmezar hikâyesi Fitret'in en önemli hiciv eserlerinden biridir. Bu hikâyede Hacı Baba adlı bir kişinin garip işleri anlatılır. Hacı Baba yalancı, aç gözlü bir insandır. Ölen eşeğini gömüp onun mezarını kutsal bir türbe gibi gösterip ziyaret olarak açar. Çevredeki insanlar, ziyaret sırasında Hacı Baba'ya bazı hediyeler getirmeye başlarlar. Yörenin kadısı, Hacı Baba'yı sorgulamaya başlar. "Sen kafirsin eşek evliya olur mu?" diye sorar. Hacı Baba, rahmetli eşeğinin kutsal bir eşek olduğunu, Hızır ona nazar etmiş olduğu için, öldüğünde Kadı babasına versin diye kendine bir şey bıraktığını söyleyip, kâğıdın arasına para koyarak kadıya uzatır. Kadı kâğıdı açtığında parayı görüp sevinçten şaşırır. Ne diyeceğini bilemeden "Rahmetlinin başka vasiyeti yok mu?" diye sorar.

Abdurrauf Fitret, yeni dönem Özbek edebiyatının, Özbek sosyal düşüncesinin ve Özbek bağımsızlık hareketinin gelişmesinde büyük payı olan bir aydın olarak daha sonraki kuşakların kalbinde ebediyen yaşayacaktır.

Okıtuvçiler Yurtige

Ârqadâşlâr toplânmaylık cängli oyun yıqqalı,
El közini âlgân qârângu pârdälârnı yırtqalı.

Biz erürmiz mä'rifät arslânlâri, ilm erlâri,
Toplänäylik, turiñ, elgä toğrı yollâr açqalı.
Ellâri mahvdän qutqarân ilm erür,
Bizlâri hâmbu kündän özi qutqarur.
Biz erürmiz elniñ insânlık qânın qaynatğuçi,
Türk arslânın orinsiz uyqudän oygâtğuçi,
Mä'rifät bäyrâğı âstidä yığıldık bärçämiz,
Kim, boz âtlârdä haq yollârin körsâtğuçi.
Ellâri mahvdän qutqarân ilm erür,
Bizlâri hâmbu kündän özi qutqarur
Haydâñ, ortâq, qutqaraylik cählidän Turânlâri,
Yârutaylik mä'rifät nuri-la Türkistânlâri,
İlm oçâğıdä yetişgän er-yigitlâr, toplaniñ,
Qaçıraylik cähl ordusun, açâylik âñlâri.
Ellâri mahvdän qutqarân ilm erür,
Bizlâri hâmbu kündän özi qutqarur.

Şair

Bukün yıglâb otırışımdım, sen keldiñ,
Bir şairniñ bir sözini sözlâdiñ,
Men u sözniñ ruhiñdägi izlârin
Seniñ gözâl közlâriñdä oqudım.
Oqudıqça u izdän
Özim üçün köp ümidlâr toqudım.
-Ümidsizçä yaşay âlmam netäyin,
Emiş... Şair sevgilisigä yâzgân
Bu yâzuvdä qayğulâriñi toqumış.
Sözlâriñ eñ âxiridä ândän
Ruhı üçün birâz kömək istâmiş.
Biläsänmi? Şair -İşqniñ eñ nâzli,
Erkâ, incik yâğdusıdır, turâlmâs-
Ma'şuqudän körmägändä külişni.

Märhämätli, çın sevgili bir kömək.

Mänä şudur unıñ üçün bär tiläk.

Şâir-

Täbiätdän sirli, terän mänälär,

Tiriklikçün açıq, toğrı, çın yollär,

İzlär, tãpär, özi üçün saqlämäs,

Ulärni

Yâz güliniñ yaprãğıldan toqulğân

Sözlär bilän orab bizgä tãpşırär.

Şâir-

İşq bãğniñ tentäk singäri yãngân-

Bulbulidir: bäsäriyät dünyâsın-

Kiçik, nãzlı qanâtı üzrã qoyar,

Köklär säri yüksältgäni talpınar.

Mänä şuniñ öksiz, Yoqsul köñlini

Kötärmäkçün, gözällärgä tegişär

Kim äzginä qarağaylär, külgäylär,

İñrãb turğân cãnını

Qollağaylar, bir äz kömək etgäylär.

Şark

Qardâşlarım, mänä sizqä bir ölkä-

Kim, tãpılmäs yer yüzindä singäri.

Här yãnidä keñ yãm-yäşil uçmãhlär,

Cãn suvindän yetişgändir gülläri.

Yãğaçläri yäşil kiyimlär kiygän

Teriläşär tãpıngäni Täñrigä.

Äğır, yüksäk, körkäm, häybätli tãğlär

Oñdän,

Soldän...

Här yãndän

Haq yolında uruşğuvçı äskärdek
Yasáv tártıb, kökräk kerib, yüksälgän
Kökdän dağı öz haqqını istärdek.
Deñizlärdän qanát açıb täbiät
Quçâqlämiş bu sevgili yâbusin
Täñri dâhi muzdän, suvdän häm tağdän
Qurşâtmişdir qorğân gılıb tegräsin-
Kim, yâvvâyı bir häyvân
Suqıb qâlmäsin mungä
Yırtqıç, tişin, tırnâğın.

Bundä turdı här ulusniñ härnäsi:
Bütxânäsi, ot uyäsi, ka'bäsi,
Häm şundä oq, yaşadı.
Birâq, bukün, esizlärkim bu ölkä
Här tãmândän tälänmişdir yolsizçä.
Mädäniyät degän ğarbli älvästi
Bâqıñ, buniñ kökrägidän oq bâsdi.

Quş bâqışı qarañız,
Bundä bukün nelär bâr:
Otlär arâ yänib turgän qışlâqlär,
Hirmân bolib yâtgän gävdälär cânsiz.
Äqmâqdadır qızıl qândän äriqlär,
Tinç turgänlär tälänälär âmânsiz.
Tört-beş yaşar bir bäläniñ başını,
Bâqıñ, keskin qılıç bilän kesmişlär.
Yıglâb yâtgän ânäsiniñ boynigä
Bir ip bilän âsmişlär!
Yängiginä kelin bolgän bir qızniñ
Kökräginı, eri bolgän yigitniñ
Cânsiz yâtgän gävdäsi üzrâ qoyıb

Näyzä bilän teşmişlär!..
Xâtınlärniñ pãrdäsi,
Bâlälärniñ yürägi,
Qarılärniñ gävdäsi
Yırtılğân,
Yárlıgân,
Ezilğân!...

Kim bergän
Bu oğırli ölkägä şunçä otni?
Kim tökkän
Bu muqaddäs işgä bunçä qänni?
Bilmäysizmi?
- Şor suvlãrdän çıqıb kelgän bir mäymun,
Tülki bilän şäytän aldävçi mäl'un,
Ängilizlär!..
Hämdä uniñ quyruğini tutqanlıar!

HEMZE HEKİMZADE NİYAZİY (1889-1929)

Hemze Hekimzade Niyaziy, 5 Mart 1889'da Kokan'da doktor bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası İbn Yemin Halbay Oğlu (1840-1922), zamanının nüfuzlu aydınlarından biriydi. Mukimiy ve Furkat gibi şairleri yakından tanırdı. Annesi, Rabibay kızı Cehanbibi, tebabetten haberdar, okur yazar bir kadındı. Aile çevresi, genç Hemze'nin okuma yazmayı öğrenmesinde ve edebiyata ilgi duymasında büyük rol oynadı.

Hemze eski usuldeki okulu bitirdikten sonra Kokan'daki medreseye girerek, Farsçayı ve Türkçeyi mükemmel bir şekilde öğrendi. "Rus-tuzem" okuluna gidip Rusça öğrendi.

Medrese öğreniminden sonra Hemze, 1911-1914 yılları arasında dış ülkelere seyahat ederek, Müslüman ülkelerde bulunan eski usuldeki okul ve medreseleri ıslah etme ve aydınlatma hareketinin ilkeleriyle yakından tanıştı. Ülkesine döner dönmez, yetimler için okullar açarak, ders kitapları yazdı. 1914'te *Yengil*

Edebiyat adlı ders kitabını yazdı. Bu kitapta, bilim öğrenmenin önemi hakkında bilgi ve ahlakî konularda manzum hikâyeler verildi. Aynı yıl Hemze'nin *Okıy Kitabı* adında bir ders kitabı yayımlandı. Bu ders kitabı, ahlakî altı manzum hikâyeyi içerir.

Hikâyelerden biri Gülhanî'nin ünlü *Zerbulmesel* adlı eserinden alınan "Taşbaka bilen Çeyan" meselidir.

Hemze'nin ikinci sınıf için yazdığı *Kıraat* adlı eserinde metinler nesir olarak verilmiştir. Dokuz bölümden oluşan ders kitabında, edep, kızgınlık, kibir, ilim gibi konular ele alınmış, her bir konu üzerinde söylenenleri doğrulamak için birer örnek hikâye verilmiştir.

1917 yılından sonra Hemze, eğitim alanında çeşitli görevlerde bulundu. Tiyatro alanında çalıştı. 1928 yılında Şahimerdan'a (şimdiki Hemzeabad) giderek okul yapma çalışmalarıyla meşgul oldu. 8 Mart 1929'da bir grup gerici tarafından taşa tutularak öldürüldü.

Hemze'nin edebî mirası, hece ve aruz vezniyle yazdığı şiirler, nesir eserleri ve tiyatro eserlerinden oluşmaktadır. Hemze edebiyata lirik şiirler yazarak başladı. İlk yazdığı şiirlerinde *Nihaniy* mahlasını kullandı. Hemze, 1905-1914 yılları arasında yazdığı şiirlerini *Divanı Nihaniy* adlı bir kitapta topladı. 168 gazel, bir mesnevî, 17 muhammes, 5 müseddes, üç murabbayı içine alan bu divan, geleneksel divan anlayışına uygun olarak düzenlenmiştir.

Hemze 1914'ten sonra geleneksel türlerde şiir yazmaya devam etmenin yanında, yeni türlerde de eserler vermeye başladı. Onun bu eserlerinde millî ruh özelliği yoğunlaştı. 1915-1917 yıllarında yayımlanan altı şiir toplamını genel bir adla *Milliy Eşuleler için Milliy Şiirler* diye adlandırması da bu sebeptir.

1916 yılında Çar hükûmetinin sömürge ülkelerinden işçi alması birtakım isyanlar çıkmasına sebep olmuştur. Hemze, bu olaylardan etkilenerek "Sagınıp" (Özleyerek) ve "Selam Eytin" (Selam söyleyin) gibi şiirler yazdı.

1914 yılından sonra Hemze, nesir türünde eserler yazmaya başladı. 1915 yılında onu *Yengi Saadet yahud Milliy Roman* adlı eseri yayımlandı. Özellikle tiyatro eserleriyle ün kazandı. Onun bu alandaki ilk başarısı, *Zeherli Hayat yahud Işk Kurbanları* adlı eseridir. 1916'da yayımlanan bu eserde iki okumuş

gencin birbirine karşı olan saf sevgisi ve cahil çevre yüzünden feci bir biçimde ölümleri anlatılır.

Hemze Hekimzade Niyaziy, *Narmuhammed Damleniñ Küfür Hatası* (1915), *Öç* (1916), *Laşmen Faicası* (1916-1917), *Bay ile Hizmetçi* (1917), *Kim Toğri* (1918), *Tuhmetçiler Cezası* (1918), *Galibiyet* (1922-1924), *Burungi Seylavler* (1926), *Cehan Sermayesinin Ahirgi Künleri* (1927) gibi tiyatro eserleri kaleme aldı.

Bu eserler içinde en çok beğenileni *Bay ile Hizmetçi* adlı tiyatrosudur. Bu eser, Özbek tiyatrolarında en çok sahnelenen eserdir. Aynı zamanda filme de alınmıştır.

Kimde Daniş Bolse

Kimdä dâniş bolsä, âläm misli zindândir äñä,
Här näfäsdä miñ ğamu änduh mehmândir äñä.

Ändälib bir sävt ilä boldi giriftâri qafäs,
Zâĝ miñ sävt etsä, qaysi dil pärişândir äñä.

Här kimä äsrâr yâzmä minisu hämdäm bilib,
Bâlgä tegmäq bâisi bâşiğä handândir äñä.

Nâkäsä hämrâz bolmä, qıymätiñ tâpgäy tamâm,
Kimki ä'mâdir, gühârni nârhi ärzândir äñä.

E'tibâri zâhir äyläb, bätiniñ qılmä fücür,
Haq näzärgâhı köñil bu cism qorğandır äñä.

Düşmäniñ gâr mur esä, sen bolmägil ändişäsiz
Gârçi âtäş zärrä âläm küysä sozândir äñä.

Câhl dâĝın ketküzây, deb tutmä nâdândän ümid,
Lâlâ baĝridä qarâlıĝ zebiş olğandır äñä.

Hâcät ermäs târbiyät nâqâbil ähligä, Nihân
Bäd gühâr, bäd äsllik taqdir olğandır äñä.

Tesvirde

Lâlä yanlıg âraziñni men körüb täsvirdä,
Mubtälâ bolmaqılıgım yâzmiş taqdirdä.

Turfâ sävdälär başımä tüşdi, ketdi ihtiyâr,
Vâh, ötärgä oxşadi endi ümr zäncirdä.

Âçıq erkân xuş niqâbiñ közläriñ qıldı äsir,
Qıldı ikki qâşläriñ miñ pârâ dil bir tirdä.

Bir näfäs därdü gamıñdin bolmaqa äzädlik
Gayrâz olmaqdin böläk, yoq çärä heç tädbirdä.

Bir öpäy dedim yüziñdin baş egip, e dilbärâ,
Xâtifiy qıldı nidâ başıñ ketär şâmşirdä.

Oylädim kezgän yerimni körmädim sendek päri,
Mısır, İstambul, Äräb, Şâmu Äcäm, Käşmirdä.

Selam Eytin

Äga, säg bârsäñiz ävväl
Dädämlärgä säläm äytiñ!

Yügürib çıqqan ul müşfiq
Änämlärgä säläm äytiñ!

Közi qân hämşiräm birlä
Äkämmlärgä säläm äytiñ!

Öpib peşänäsin men-çün
Ükämmlärgä säläm äytiñ!

Qonı-qoşnı, kiçik-kättä,
Äğämlärgä säläm äytiñ!

Sälämät, deñ, änacânim
Közin zinhâr yâşlätmäñ!

Cüdâlik dâğı bäs! Bemâr,
Deb miñ bâr qaçşatmäñ!

Änäm beçâräni gam bästârigä
Zâr taşlatmäñ!

Äğa, hämşirilärgä mâtämim
Täkrâr başlätmäñ!

Eşitgän bolsälär nâtâbligim
Özgä märâm äytiñ!

Sorän bizdän, äğär kelsä,
Soräşib cora ortâqlär.

Qalây, deb sorsälär äytiñ:
Şükür, sihät, âmân, sağlär.

Kelib qâlgay deñ älbättä,
Açılgünçä güli bağlär.

Ulär köñligä häm "betâb"
Debân sälmäñ qârâ dâglär.

Yâzib xat, hâl soräşgändä
Sälämim nâm- bänâm äytiñ.

Taşbaka Ve Çıyan

Taşbaqa birlä bolib ortâq çıyân,
Ähd etişib, dost bolışib cânâcân,

Bir küni qılmâqçı bolışdi säfâr,
Bâğlaşubân çıqdi ikkâvi kâmâr.

Yoldä çıyân taşbaqağä lâf urib,
Dediki: "Bâqsâm äğâr oylâb turib,

Mençä sengä süygüli yoq mehribân,
Sen tani goyâ, äñä misli cân."

Bu âradä yol tüşib änhârgä,
Qâldi çıyân häyrätü düşvârgä.

Taşbaqa bâqıb dedi: "Ey âşnâ,
Negä körindi yüzüñdä cäfâ?"

Dedi çıyân: "Süzmâqa yoq âdätim
Qâlmâqa äcrâb yänä yoq tâqatim."

Taşbaqa dedi: "Yemä ğam, min meni!
Tâ kötârib suvdin ötärmän seni."

Taşbaqani mindi çıyân yâttızıb,
Taşbaqa ketdi suv içigä süzib.

Yoldä çıyân taşbaqadek dostıgä,
Urdi bir-ikki nişini postıgä.

Taşbaqa bildi dedi: "Fe'li yâmân,
Ne häräkâtlâr qılâsân bu zâmân?"

Dedi çiyân: “Zâhâr sâluv âdâtim,
Âdâtimni târkiga yoq tâqatim;

Gârçi turubsân mengä xızmat etib,
Men sâlâmân zâhrimi fursat tâpib.”

Tâşbaqa dedi: “Bu nâ fâsid häyâl
Qayt bu işiñdän, bâli nişiñni, âl.

Dost debân, düşmanniñ qılmâ işin!
Oylâ senäm, âqıbâtiñ kelmişñ!”

Dedi çiyân:” Bolmäsä öz xâhişim,
Bâşqa nâsihâtgâ meni yoq işim”.

Tâşbaqa häm bildiki, bolmäs bâqıb,
Şomğıdi bir, ketdi çiyân häm âqıb.

Hissâ: Kimi ğayrni ülfât etär.
Öz- öziğâ bâşigâ külfât etär.

ABDULLA KAHHAR (1907 - 1968)

Çağdaş Özbek edebiyatının ünlü temsilcilerinden biri olan Abdullah Kahhar, 1907 yılında Kokan’da dünyaya geldi. Demirci olan ailesi, iş bulabilmek için Kokan’da köyden köye göçerek yaşamak zorundaydı. Abdullan Kahhar’ın çocukluğu, Yeypa, Nursuh, Kuda, Buveyda, Alkar, Akkorgan gibi köylerde geçti.

Göçebe hayat, genç Abdulla’yı iki bakımdan etkiledi. Sürekli bir yerde oturmamaları bir yandan onun okula başlamasını geciktirirken, diğer taraftan çeşitli yerleri ve insanları görmesi Abdulla’nın ufkunu ve zihnini açtı, hayal dünyasını genişletti. Çocukluğunda yaşayıp gördükleri, daha sonra, geçmişle ilgili olarak yazdığı eserlerinde yer aldı.

Abdulla on yaşına girdikten sonra 1917 yılında Buveyde köyünde eski bir okulda öğrenimine başlayabildi. Ancak, bu okulda uzun süre okuyamadı.

Ailesinin Akkorgan köyüne taşınması sebebiyle okulunu değiştirmek zorunda kaldı.

Bu sırada Türkistan'da aydınlanma hareketi çok yayılmış, şehir ve köylerde yeni usul (usuli cedid) okulları açılmaya başlamıştı. Bu okullarda iyi yetişmiş, ileriye gören ve görevine bağlı hocalar çalışmaya başlamıştı.

Akkorgan köyünde Abdulla'nın başladığı okulun hocası, Muhammedcan Kari bu özellikleri taşıyan biriydi. Buveyde'deki okulda yerde okuyan Abdulla burada sıraya oturarak okumaya başladı. Daha sonra Abdulla Kahhar, Kokan'da "İstikbal" adındaki okulda öğrenimini sürdürdü. 1922-1924 yıllarında Kokan Pedagogika Teknikumunda okudu. 1926 yılında Orta Asya Devlet Üniversitesinin (şimdiki Taşkent Üniversitesi) işçiler bölümünü bitirdi. 1930 yılında bu üniversitenin pedagoji bölümüne girdi.

Belli aralarla çeşitli okullarda öğrenim gören Abdulla Kahhar, yazarlığa erken başladı. Daha on yedi yaşına girmeden *Müşüm* dergisinde birkaç hiciv eseri yayımlandı.

Bundan sonra o, "Narin Şılpık" ve başka mahlaslarla hicivler, hicvî şiirler ve hikâyeler yayımlamaya başladı. Düzenli bir eğitim görmeyen Abdulla Kahhar, dünya edebiyatı klâsikleriyle oldukça geç tanıştı. Bunun sebebi, Rusçayı geç öğrenmesiydi. O, Gogol ve Çehov'un eserlerini severek okudu ve bazılarını Özbek Türkçesine çevirdi. Gogol'ün eserlerini okuduktan sonra, kendi hicivleri gözüne çok yüzeysel ve garip göründü. Kahhar, o zamana kadar yazdığı eserlerden de, bu eserlerde kullandığı "Narin Şılpık" mahlasından da vazgeçip daha ciddi eserler yazmaya ve bu eserlerde "Mevlan Küfür" mahlasını kullanmaya karar verdi.

Abdulla Kahhar'ın ilk kitabı, 1932 yılında yayımlandı. *Kışlak Hükm Astuda* adıyla basılan bu uzun hikâyeye, kolhoz konusunda yazılmış olan diğer eserlerden pek farklı değildi. 30'lu yıllarda birkaç hikâyeye kitabı yayımlandı. Bu yıllar, yazarın, küçük türü, hikâyeye türünü öğrenme ve bu türle ilgili önemli sonuçlara ulaşma yılları oldu. Yazarın bu yıllarda yazdığı eserler arasında, geçmişini anlatan *Enar*, *Oğrı*, *Bemar*, *Tamaşabağ* adlı hikâyeleri önemli bir yer tutar. Çarlık Rusyasının sömürge rejimi altında ezilen Türkistan'ın içler acısı garip yaşamı bu hikâyelerde mükemmel bir şekilde işlenmiştir. Çarlık Rusyasının bu rejimi,

Bir süre konuşmadılar.

- Kız utanarak, Bakıcan Enişte, size bir şey sormak istiyorum. Biz sınıfta Çehov'un *Uyku İsteği* adlı eserini okuduk. Çocuğu öldüren kızı yargılamak istiyoruz. Rahime, ölen çocuğun annesi olacak. Şerifcan savcı olacak. Ben kızı savunup bütün suçu, genç kızı, bu kadar acımasızca çalıştıran patrona yüklemek istiyorum. İşte böyle, ben bunu yazdım. Bu konuda, sizin değerli görüşlerinizden yararlanmak istiyorum. Çehov da bu mesajı vermek istiyor değil mi?

Bay Bakıcan Babayev, epeyce düşündükten sonra "nefis edebiyat" dersini kim veriyor? diye sordu. "*Hakimov? Aptal adam, kendi okumuyor da size mi soruyor. Tuhaf adam. Her zaman mi ekinden sonra söru işareti konulur dediğimde gülüyor. Bu da önemli değil...*"

Mükerrem elinde semaverle içeri girdi. Hamide kalkıp ablasının elinden semaveri aldı ve masaya koydu. O, hamile karısına semaver taşıyan eniştesini azarlamak istedi, ama utandı ve sesini çıkarmadı. Bakıcan çok susamıştı. Arka arkaya dört bardak çay içti ve terledi.

- Mantının üstüne de çay ne güzel gidiyor dedi, yüzündeki teri silerek. Hımm... Sakalım da çıkmış. Berberler olmasa, insan maymuna döner. Maymun tüylerini döküp adam olmuş. Bu konuda önemli kişilerin görüşleri var.

- Soruma cevap vermediniz enişte, Çehov öyle demek istemiyor mu?

Bakıcan bir bardak çay daha istedi.

- Çehov mu? Hımm... Burjuvazi realizmine, daha doğrusu önce onun işlediği konulara dikkat etmek gerekir. Burjuva realistlerinin anladığı ve yansıttığı konuları anlamak lazım. Çehov'un sanatının baştan sona, bütünüyle ilk burjuvazi realizmi olduğu bilinen bir şeydir. Yani... hımm... Mükerrem tavuğa fol koydun mu? Koymak lâzım, yoksa başka yere gider. Tövbe tövbe, tavuktan aptal hayvan yok. Fol koyarsan yumurtluyor. Niye fol koyunca yumurtlar? Horoz niye tan vakti öter? Acayip bir psikoloji. Biyoloji dersi alıyor musunuz?

Hamide biyolojide hangi konuları işlediklerini, bu yıl neler görececeklerini bir bir anlattı. Sonra, kendinin savunma konuşmasında fizyolojik esaslardan da yararlanmak istediğini belirterek sözü tekrar Çehov'a getirdi.

- Hımm... dedi, bay Babayev. Çehov ile ilgili orijinal fikirlerim var. Herkes ne derse desin, her halde onun dünyaya bakış açısı, Puşkin'lerin Lermontov'ların bakış açılarından farklıdır. Aynı dönem, aynı sınıf ve hemşehri olmalarına rağmen kesinlikle farklıdır.

- Çehov, Puşkin ile aynı dönemde yaşamamıştır ki dedi, Mükerrerem. Bizim kütüphanede, onun Maksim Gorki ile çektirdikleri resim var. Çehov, 1904 yılında ölmüş olmalı.

Bakican Babayev biraz bozuldu.

- Sen hangi Çehov'dan bahsediyorsun? Çay ver! Bu Çehov'dan mı? Doğru, bu Çehov, 1904 yılının ya ilk yarısında ya ikinci yarısında öldü.

Başka bir bez ver, bundan soğan kokusu geliyor. Ben, işte bu Çehov, ilk burjuvazi realizmin temsilcisi olan Çehov'dan bahsediyorum.

- *Uyku Isteği* kimin diye sordu, Hamide.

- Hiç şüphesiz bu Çehov'un. Bu eser ilk defa *Sovremennik* dergisinde yayımlandı.

Bundan sonra Bakican uzun süre konuştu. Onun neden söz ettiğini Hamide anlamadı. "Detirdin" adlı ünlü bir eleştirmen, "Şellin" diye bir yazara "Senin bir yardımcıya ihtiyacın oluncaya kadar oğlun büyür, sana yardım eder." diye mektup yazmış. "Stendin" isimli bir tiyatro yazarı, ölmek üzereyken, eleştirmen Dempin'e "Eğer hayvanları Allah yarattıysa onun zevkine şaşmam falanca hayvan da canlı mı?" demiş. Hamide'nin başı ağırlaştı, iki defa ağzını açmadan esnedi.

Hamide, ablası ve eniştesiyle vedalaşıp sokağa çıktığında, karanlık basmıştı. Eniştesinden *Uyku Isteği* ile ilgili, bir şey öğrenememişti. Onun sözlerinden ne anladığını düşünürken aklına, praktikum, minimum, maksimum, Deterdin, Stendin, Şellin, Merin, Dempin'den başka bir şey gelmedi.

SEİD AHMET (1920)

Çağdaş Özbek edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Seid Ahmed, "Özbekistan Halk yazarı" unvanı sahibidir. "Hemze" adlı devlet ödülüne lâyık görülen yazarlardan biridir. Eserleri birçok yabancı dile çevrilmiştir.

Seid Ahmed'ın edebiyat dünyasına girişi, başka yazarların girişine benzetmekle birlikte üzerinde durmaya değer noktalar da vardır.

1920 yılında Taşkent şehrinin Semerkand Dervaze adlı ünlü mahallesinde aydın bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Onun Özbek gelenek ve göreneklerini iyi koruyan bir mahallede yetişmesi daha çocuk yaşta, halkın ruhunu, iç dünyasını sevinç ve kederlerini yakından tanınmasına neden olmuştur;

Abdulla Kahhar'ın ömrü boyunca ilgisini çeken konulardan biriydi. Hayatının son yıllarında yazar, bu konuda *Ötmişden Ertekler* adlı uzun hikâyesini yazdı.

Hikâye türü Abdulla Kahhar'ın yeteneğinin başka bir yönünü daha ortaya çıkardı. Abdulla Kahhar, bu küçük türde komik tipler yarattı ve güzel sonuçlara ulaştı. "Edebiyat Müellimi", "Senetkar", "Meyiz Yemegen Hatın" (Kuru üzüm yemeyen kadın) adlı hikâyeleri hiciv sanatının mükemmel örnekleridir.

Abdulla Kahhar'ın gülünç tipler yaratmadaki başarısı, komedilerinde daha açık görülür.

Abdulla Kahhar, çağdaş Özbek edebiyatında romanın ilk örneklerini veren yazarlardan biridir. 1932-1934 yıllarında *Serab* adlı romanı yazdı. Roman okuyucular arasında çok ilgi gördü, dönemin iyi eserlerini seçmek için açılan yarışmada ikinci oldu.

Abdullah Kadiriyy'in *Ötken Künler* ve *Mehrabden Çeyan* adlı romanlarında tarihî konular işlenirken, *Serab*'da en tehlikeli konulardan biri olan totaliter Sovyet rejimi dönemi işlenmiştir.

Abdulla Kahhar, roman türünde birkaç eser daha kaleme aldı. Fakat bu eserleri *Serab*'ın düzeyine çıkamadı.

İkinci Dünya Savaşı ve savaştan sonraki yıllarda "Esrar Baba" (Esrar Dede), "Kök Kanvert" (Mavi Zarf), "Kempirler Sim Kakdi" (Kocakarılar telefon açtı), "Haunler" gibi hikâyeler yazan Abdulla Kahhar, 1960'lı yıllarda, nesir türünde büyük eserler yayımladı. Bunlar arasında yukarıda belirtilen *Ötmişden Ertekler* adlı eserini özellikle anmak gerekir.

Abdulla Kahhar, Özbek tiyatrosunun gelişmesine büyük katkıda bulundu. *Yengi Yer* adlı ilk piyesi, 1949 yılında yayımlandı. Yazarın büyük başarılarından biri olan bu eser, aradan iki yıl geçtikten sonra, 1951 yılında devlet ödülünü kazandı. Yabancı dillere çevrilen bu piyes, dünyanın yetmiş dört tiyatrosunda sahnelendi.

Abdulla Kahhar, bundan sonra üç tiyatro eseri daha kaleme aldı: *Ağrık Tişler* (1954), *Tabutden Tavuş* (1962), *Eyecanlerim* (1967). Bunlardan üçüncüsü *Yengi Yer* komedisi gibi bir hiciv eseri olup, birincisi özellikle de ikincisi satirik eserlerdir. Bu piyeslerde yazar, toplumun olumsuz yönlerini acımasız bir şekilde eleştirir.

Abdulla Kahhar, son dönem Özbek yazı dilinin gelişmesinde önemli bir yer tutar. Onun eserleri dil bakımından diğer yazarların eserlerinden ayrılır. Eserlerinin diliyle ilgili birçok tez yapıldı, kitaplar yayımlandı.

Abdulla Kahhar, doğru bildiği ve doğru bulduğu şeyleri, şartlar ne olursa olsun söylemekten çekinmeyen bir kişiliğe sahiptir. Kolay beğenen bir insan olmadığı için, eserlerini birkaç defa yazardı. Dolayısıyla eserlerinin dili akıcı olurdu.

Özbek Türkçesine ve Özbek edebiyatına büyük hizmetlerde bulunan ve bu hizmetlerinden dolayı “Halk yazuvçisi” unvanı verilen Abdulla Kahhar, 25 Mayıs 1968 tarihinde ebediyete intikal etti.

EDEBİYAT MÜELLİMİ

Kendi tabiriyle “nefis edebiyat müellimi” bay Bakican Babayevin, ahıra girince canı sıkıldı. İneğin kulağına kene düşmüş. Keneden daha çok inek, onun canını sıkıyordu. Keneyi almak istediğinde, inek başını sallayıp o tarafa bu tarafa sümürüyordu.

- Hayvan! İnek değil, hayvan! dedi, ahırın kapısını sertçe kapatıp.

Karısı Mükerrrem avluda, semavere su koyuyordu.

- Hayvan dedi Babayev, bu ineği satıp parasına domuz almak lâzım.

Mükerrrem semavere kömür koyarak, Şehirde domuz beslemek mümkün değil, dedi.

- Niçin? Yasak mı? Kim söyledi? Ben mi söyledim? Doğru mümkün değil... Elbette mümkün olamaz...

- Eve git, Hamide geldi.

On altı yaşında canlı, neşe dolu bir kız olan Hamide, eniştesini görünce çok sevindi.

- Siz evde miydiniz? Bilsem defterimi getirirdim. Ne yazık ki...

Bakican'ın morali düzeldi. İnek ve kulağındaki masmavi kene, fışıldayarak burnuyla arkları bozan domuz gözünün önünden gitti.

- Hazırlığı geçmişsin diye duydum, doğru mu? Hımm... iyi yapmışsın, geç geç diye ben söylemişim değil mi? Aaa... Midem ekşimiş. Hazırlığı geçmen iyi olmuş. Bir defa gitmiştim. Müracaatın kapısına “praktikum” diye yazmışlar, doğru değil. Pratikum, minumum, maksimum gibi kelimeler Lâtince ve Lâtinceye yakın kelimelerdir. Şahsen ben böyle düşünüyorum.

aydın bir ailede terbiye görmesi okuma yazmayı öğrenmesini, aydınlar arasına katılmasını hızlandırmıştır.

Seid Ahmed, orta öğrenimini kendi mahallesinde tamamladıktan sonra yüksek öğrenime başladı ve iki yıl (1940-1941) öğrenim gördü.

Bundan sonra yayın alanında faaliyet göstermeye başladı. Önce ünlü hiciv dergisi *Müşüm* de (1940-1942), sonra *Kızıl Özbekistan* gazetesinde (1943-1947), *Şark Yulduzu* dergisinde (1948-1950) çalıştı. Seid Ahmed, birkaç yıl Özbekistan Yazarlar Birliğinde nesir bölümü başkanlığında bulundu.

Sovyet hükümetinin terör siyasetinin acımasız eli, Seid Ahmed'in kalbinde unutulmaz izler bıraktı. O, 1950'li yıllarda bu siyasetin kurbanı olarak birkaç yıl Sibiry'a'daki siyasî mahkûmlar kampında işkence gördü.

Seid Ahmed'in edebiyata ilgisi, daha orta okul sıralarındayken başlamıştı. Okuldaki edebî sohbetlerde edebiyat hocasına ve katılanlara kendi yazdığı denemelerini okuyordu. Edebiyat hocası ve katılanların olumlu değerlendirmeleri, onu edebiyat ile ciddî bir şekilde uğraşmaya yöneltti.

Tartık (Hediye) adlı ilk hikâye kitabı yayımlandığında (1940) yüksek okulun ikinci sınıfında öğrenciydi ve daha yirmi yaşına bile gelmemişti.

Seid Ahmed, çeşitli türlerde eserler vermektedir. Edebiyata hikâyelerle başladığı yukarıda belirtilmişti. Hikâye, ilk dönemlerinde Seid Ahmed'in en çok ürün verdiği tür olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ve ondan sonraki yıllarda yazarın birkaç hikâye kitabı yayımlanmıştır. *Er Yürek* (Gözü pek, 1942), *Fergane Hikâyeleri* (1948), *Muhabbet* (Sevgi, 1949).

Bu hikâyelerde Seid Ahmed'in yeteneğini kısa türlerde kullanmaya çalıştığı kahramanların iç dünyasını etkili, ilgi çekici cümlelerle tasvir ettiği, onların ruhî yapılarına uygun ayrıntılar bulduğu görülür.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlanan Fergana Vadisindeki çölleri bayındırlaştırma çabaları, savaş sonrasında da devam etmiştir. Seid Ahmed, gazeteci ve yazar olarak birkaç defa Fergana Vadisine gitti. Çözü bayındırlaştırma hareketinin büyük güçlüklerle karşılaştığını yerinde gördü, gelişmiş şehirlerdeki ve köylerdeki evlerini ve yakınlarını bırakıp ömrünün sonuna kadar burada yaşamaya gelen insanlarla konuştu, onların arzularını ve ümitlerini öğrendi.

Seid Ahmed, bu su yüzü görmemiş çölleri yavaş yavaş yemyeşil bağlara, bahçelere dönüştüren insanlar hakkında birçok hikâye yazdı. Bu hikâyeler, *Çöl Hikâyeleri* adıyla yayımlandı. Bu eser, edebiyat eleştirmenleri ve okuyucular tarafından çok iyi karşılandı. *Laçın* (Doğan), *Adem ve Böri* (İnsan ve Kurt), *Örik Damla* (Erik Hoca), *İkbal Çırakleri* (Geleceğin Işıkları) gibi hikâyeler gerçek sanat eserleri olarak değerlendirildi.

Radyo, gazete ve dergilerde çalışması, gazeteci olarak çeşitli yerlerde bulunması, hikâye ve makaleler yazması, röportajlar yapması sonucunda Seid Ahmed, büyük bir hayat ve yaratıcılık tecrübesi kazandı. Bu tecrübeler, Seid Ahmed'de roman türünde eserler verme isteği uyandırdı. Ancak çok dikkatli olan yazar, hikâyeden romana birdenbire geçmedi. Roman yazmadan önce birkaç uzun hikâye yazdı. 1949'da yayımlanan *Kadirdan Deleler* (Kutsal Tarlalar), 1958'de yayımlanan *Hüküm* adlı uzun hikâyeleri yazarın hikâyeden romana geçmesinde ilk kalem denemeleri oldu. Bu uzun hikâyelerde hayatın çeşitli görüntüleri hikâyelerindekine göre daha geniş ve derin olarak tasvir edilmiştir. Seid Ahmed'in ilk romanı olan *Ufk* 1960'lı yılların başında, usta bir yazar olarak tanındığı, yazarlık tecrübesinin arttığı bir dönemde tamamlanmıştır. 1964 yılında yayımlanan *Ufk* üç ciltlik büyük bir romandır. Romanda Özbek halkının hayatındaki en ağır ve ıstıraplı dönem, savaş öncesi, savaş ve savaş sonrası yılları ele alınmıştır. Eser savaşa katılan kahramanlarla, cephe gerisinde büyük acılar çeken çiftçilere, işçilere ve diğer insanlara duyulan sonsuz bir sevgi ve saygıyı sergilemektedir; her satırında lirizm, sonsuz acılar, sıkıntılar akan bu roman, yayımlandığında büyük ilgi gördü, elden ele dolaştı.

Ufk romanı, Seid Ahmed'in birdenbire ünlü romancılar arasına katılmasını sağladı. Yazarın bu alanda oldukça hazırlıklı olması, ayrıntıları büyük bir sabırla işlemesi başarı kazanmasında etkili oldu.

Bu ilk roman denemesinin kazandığı başarısından etkilenen yazar, roman yazmayı sürdürerek, 1988'de *Cimciltlik* (Sessizlik) adlı romanını yayımladı. *Ufk* romanında savaşla ilgili olaylar anlatılırken *Cimciltlik* adlı eserinde son yıllarda "durgunluk" adı verilen dönemin insanları ele alınmıştır. Yazarın bu romanı da okuyucular arasında büyük ilgi gördü.

Seid Ahmed'in başarılı olduğu türlerden biri de tiyatrodur. Bu türde yazarın

epeyce eseri vardır. Bunlar arasında en ünlüleri *Kelinler Kozgalanı* (Gelinlerin İsyanı) ve *Küyav* (Damat) komedileridir.

Yazarın, *Kelinler Kozgalanı* adlı eseri, 1972 yılında yayımlandı. Eser, o dönem oyunlarından o kadar farklıydı ki, eleştirmenlerin bazıları değerlendirirken ikilem içine düştü. Çünkü, komedinin başkahramanı Fermanbibi Sovyet edebiyatında geçerli olan “sosyalist realizm”in olumlu kahramanına da olumsuz kahramanına da uymuyordu. Eseri bu açıdan eleştirenler oldu.

Sonuç olarak *Kelinler Kozgalanı* Özbek tiyatrolarında başarıyla oynanmıştır. Bu komediden aynı adla yapılan film, Özbek sinemalarında ve televizyonunda hâlâ gösterilmektedir. Bu filmin bütün Türk Cumhuriyetlerinde, Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Türkiye’de de gösterildiğini burada özellikle belirteyim.

Kelinler Kozgalanı komedisinin konusu ailedir, çağdaş Özbek ailesinin sevinçleri ve sıkıntılarıdır. Komedideki olaylar, bir aile çevresinden dışarı çıkmasa da eserin içeriği aile sorunlarıyla sınırlanmaz. Komedide gelenek ve çağdaşlaşma, büyük şehirlerin durumu ve sorunları gibi konulara da değinilmiştir.

Seid Ahmed, Özbek edebiyatında hiciv türünün nadir ustalarından biridir. Onun hikâyelerinde, romanlarında ve tiyatrolarında, Özbek halkına özgü iyimser bakış açısı bazen kara mizah türüne dönüşen bir hiciv, insan ruhunu okşayan bir lirizm göze çarpar.

Yazar, eserlerin kişilerini büyük bir sevgiyle tasvir eder. O, hayatın en küçük, dikkati çekmeyen yerlerinden de insan için, insan hayatı için büyük anlamlar bulur. Bu anlamı insan yüreğinin en duyarlı noktalarını etkileyecek kelimeler ve deyimlerle yansıtır. Seid Ahmed’in eserlerinde Özbek Türkçesinin kelime oyunları, ata sözleri ve öz sözleri bütün güzelliğiyle sergilenir.

Seid Ahmed’in hikâyelerinin konularının çok çeşitli olduğu yukarıda belirtilmişti. Hiciv ile beslenmiş olan bu hikâyelerde, Özbeklerin hayatları her yönden, başarıyla ele alınmıştır. Aşağıdaki hikâyeye, savaş yıllarını anlatan bir hikâyedir. Bu, Seid Ahmet’in hikâyeye türündeki başarısını göstermesi bakımından önemlidir.

LEYLEK KELDİ

Kocakarı, semaver yakmak için avluya çıktığında, davul sesi duyar gibi oldu. Gayri ihtiyarî bir şekilde gök yüzünde baktı.

Bahçenin altındaki beyaz kavaktaki ak sepete benzeyen yuvada beyaz bir leylek duruyordu. Güneşin doğduğu yöne bakarak ötüyordu.

- Eee kuş, geldin mi? dedi, kadın.

Kadının birden içini hüzün kapladı. Nasıl çay demleyeceğini, torununun çamur içindeki pantolonunu nasıl fırçalayacağını bilmiyordu. Derin hayallere dalmıştı. Torunu çantasını alıp evden çıktığında da her günkü gibi kapıya kadar çıkmadı, ağaçsızlıktan çıkıp mektebe gidinceye kadar yolcu etmedi. Dermansız bir şekilde eyvana oturuncaya kadar, kımıldamadan durdu.

Leylek, hemen hüzünlü davulunu çaldı. Kadın bu leyleği tanırdı. Leylek de kendisi gibi yalnızdı. Eşini karlı bir havada kaybeden iki dertli hicranzede, bir hafta kadar bu evde dertlenmişler, birlikte ağlamışlardı.

...Savaşın son yılları, ilkbahardı. Daha bahar gelmeden havaların ısındığı, ağaçların vaktinden önce tomurcuklandığı, çiftlerin bir damla suya muhtaç olduğu günlerden biriydi, leylek geldi.

Leylek kanadıyla bahar getirir derlerdi. Onun zamansız davulu, insanları bahar geldiğine inandırmıştı.

Bu zamanlarda Ümrihan, kimsesiz kalan kapı eşiğinde oturur, kâh ağlar kâh uzakta can çekişmekte olan oğlu ve kocasının ruhu için dua okurdu.

Leyleğin geldiği günün ertesi akşam, hava bozuldu. Ümrihan, odadaki küçük mangalı kaldırmış ve avluyu sıvayıp eyvana yer hazırlamıştı. Geç saatlerde kopan fırtına onu tekrar odaya girmeye mecbur etti.

Dışarıda rüzgâr uğulduyor, ağaçların dallarını kırarcasına eğiyor, kapıyı gıcırdatıyordu. Fırtınanın ardından kar başladı. Çok geçmeden dağ taş bembeyaz oldu. O, gaz lâmbasının önüne koyup kocasının çapanını omzuna alıncaya kadar büzülüp oturdu. Kapı gıcırdadı. Önce rüzgâr kapıyı açmıştır diye düşündü, sonra gayri ihtiyarî baktı.

Yarı açık kapıdan leyleğin başı görüldü. Ümrihan ne yapacağını bilmeden sıçradı. Kımıldamadan gözünü leyleğe dikip bakakaldı. Rüzgâr, açık kapıdan kar üfürdü. Leylek korkarak eve girdi. Sallanarak bir köşeye büzüldü. Ümrihan şaşırılmıştı. O da leylek gibi kımıldamadan oturdu. Ancak rüzgâr daha da hızlandığında, kapıdan içeriye her an kar savrulduğunda leylek, yerinden biraz ilerliyor, yalvarır bakışlarla bakıyordu.

Ümrihan yerinden kalkıp kapıyı sıkaca kapattı. Üstündeki çapanı onun üstüne örtmek istedi. Leylek onu tanımayıp korkup yerinden fırladı.

- Korkma hayvancağız korkma... Üşümüştün biraz ısıtayım.

Leylek yüklüğe girip köşeye sıkıştı. Ümrihan, onun üstünü çapanla örttü. Omzunda biraz ısınan çapanın sıcaklığı leyleğin hoşuna gitti her halde. Boynunu ve çenesini minderin üstüne koyup minnet dolu bakışlarla baktı.

Ümrihan da yerine oturdu. Dizlerini kucaklayarak, hayaliyle dünyayı dolaştı. Savaş olan yerlere gitti, ateşler içine girdi. Ne oğlunu ne de kocasını bulabildi. Hayalinde o da leylek gibi acılı ve kimsesiz kaldı.

Gazı biten, fitili yanan lâmbanın yavaş yavaş ışığı azalıp birden söndü. Ümrihan, karanlıkta el yordamıyla yatak hazırladı, yine uzun süre o taraftan bu tarafa dönüp durdu.

Sabahleyin uyandığında, camlar kırağı bağlamıştı. Leylek çenesini mindere koymuş, kımıldamadan yalvarır bakışlarla yatıyordu.

Ümrihan dışarı çıktı. Kar dinmişti. Her taraf bembeyazdı. Tomurcuklar içindeki ağaçları dalları yere değmek üzereydi. Kayısı dalından eyvana çekilen çamaşır ipi ağırlaşmış, tuvaletteki su buz tutmuştu.

Birden Ümrihan'ın gözleri kardaki izlere takıldı. Birinin tavuğu tan atıncaya kadar avluda gezmiş. Kardaki dairesel izler kâh yürüme, kâh sürünme izleriydi. İzler, Ümrihan'ın dün sıvadığı ve ateş yakıp su kaynattığı ocağın önünde son buluyordu. Ümrihan ocağın önüne gitti. Ne görsün! Ocağa başını sokan donmuş bir leylek.

O, bu sırrı çözdü. Bu, evdeki leyleğin eşi. Dün yuvada ikisi birlikte baharı müjdeliyorlardı. Soğuk fırtına yuvalarını uçurmuş, karanlıkta birbirilerini kaybetmişler. Kuşlar çok duygulu hayvanlar. Eşinin bu avluya girdiğini izlerinden anlayıp soğukta şaşırıp ve izini kaybetmiş. Gece olunca sığınacak sıcak bir yer aramış, kar durmuş. Sonunda gündüzki sıcaklığı gitmeyen ocağa başını sokup burada donmuş.

Ümrihan birden kavağa baktı. Leyleklerin sepete benzeyen yuvası büzülmüştü. Fazla düşünmeden mutfaktaki çapayı alıp leyleğin üzerine toprak attı. Sonra içi burkularak gözleri yaşlı eve döndü.

Leylek yerinden hemen kımıldamadı. Kapı açıldığında, başını kaldırıp ümitle baktı. Kim bilir, belki o, eşini bekliyordu.

Karlar eriyip, havalar ısınıncaya kadar Ümrihan, ona baktı. Bu arada Ümri-

han, bir felâkete uğradı. Postacı kapıyı çaldı, kapı açılınca Ümrihan'ın yüzüne bakmadan mektubu verdi ve acele bir şekilde gitti. Kara mektup... Ümrihan, savaşta şehit ailelerine gönderilen mektupları görüp nasıl olduğunu öğrenmişti. Bir anda her taraf zindana döndü. Eşiğe yığıldı. Ne bir şey düşünebiliyor, ne de bir şey görebiliyordu. Vücudundan can yok gibiydi.

Bu hâlde ne kadar oturduğunu bilmedi. Bir an bir şeyler hatırlar gibi oldu. İmdat! diye bağırdı.

Kimden, hangisinden oğlundan mı? Kocasından mı? Ok gibi yerinden fırladı. Baş örtüsü oturduğu yerde kalmıştı. Durmadan koşuyordu. Koşarken saçları darmadağın olmuştu. Yolda onu bu hâlde görenler, durup durup ona bakıyorlardı. En sonunda postacıya yetişti. Omzuna asılıp gömleğini yırttı. O anda aklındaki tek şey, postacının, ya kocasını ya oğlunu öldürdüğüydü. İnsanlar gelip, postacıyı Ümrihan'ın elinden kurtardılar. Kadınlar Ümrihan'ı tutup eve getirdiler. Kocasını kaybetmişti.

Evin bir köşesinde leylek, öbür köşesinde Ümrihan kımıldamadan oturuyorlardı. Ömür boyu bu hâlde oturulmaz ki. Ömür boyu göz yaşı dökülmez ki. Bu hâlde ömür boyu otursa, felç olur, böyle ağlamaya devam ederse, kör olur.

Güneş parladı. Ümrihan da yerinden kalktı. Camdan evine bahar yeli girdi. Birbirine çok alışan iki gamzede avluya çıktı. Leylek kanatlarını açıp bir çırpıtı ve göğe yükseldi. Ümrihan onun kavağa doğru uçuşunu seyrediyordu. Leylek yuvasına konmadı, tekrar döndü. Eşini arıyordu. Leylek, gün boyu kâh yuvasına kondu kâh kanat çırpıp bir yerlere bakarak uçtu. Akşam, sepete benzeyen yuvasında yine onun davul çalışı duyuldu. Artık eskisi gibi canlı ötmüyordu, sesi hüzünlüydü.

Çok geçmeden şehirleri ateşe veren, insanların kanını ırmaklar gibi akıtan savaş bitti. Her taraf gerçekten bahar havasına büründü. Evlerin çatısındaki lâleler insanın gözünü alıyordu. Çocukların elleri, çilek suyundan kıpkızıldı. Kızların kulağına çift kirazlardan küpeler takılmıştı.

Askerler dönüyor.

Kavağın tepesindeki leylek davul çalıyor. O, kimi bekliyor acaba? Ümrihan'ın evinde de sevinç vardı. Oğlu dönmüştü.

Tekrar bahar geldi. Bu baharda Ümrihan, oğlunu evlendirdi. Düğünde leylek, gün boyu kavağın tepesinde davul çaldı.

Ama Ümrihan'ın torunu olduğunda, gelmesi yakın olan leylek gelmedi.

Yuvası boş kaldı. Ümrihan, boş yuvaya hüzünlü gözlerle bakarak düşünceye daldı. Belki leylek ayrılık acısına dayanamayıp ölmüştür. İşte böyle, eninde sonunda ölüm var. Ama ayrılık acısıyla ölmek en beteri. Allaha çok şükür ki, evlât diye bir şey var. Onların mutluluğu insanoğlunu yaşamaya sevk ediyor.

Aradan çok geçmeden boş kalan yuvaya iki küçük leylek geldi. Belki bunlar, o zavallı leyleğin yavrularıdır. Neyse yuva boş kalmadı.

Uzun yıllar geçti. Ümrihan her şeyi unuttu. Torununun tatlılığı, evdeki bütün acıyı unutturdu. Çocuğun büyümesini yaşlılarının arasına karışmasını dört gözle bekledi. Özellikle, ev, gündüz çocuklarla doluyordu. Onların gürültüleri, gülmeleri ve konuşmaları, Ümrihan'ın yüzündeki kırışıklıkları açıyor gibi oluyordu. Hemen torununun düğününü görmek ve uzun yıllar yaşamak istiyordu.

Ama her bahar leylek geldiğinde, bahçenin tepesinde davula benzer sesleri duyduğunda içi eziliyordu. Bu ses ona kocasının ölüm haberini, alaca karanlık evde ayrılık acısıyla yanan iki zavallının sessiz sessiz ağladığı günleri hatırlatıyordu.

Bu gün yine leylek geldi, kanadıyla baharı getirdi. Sokaktan okula giden çocukların sesleri duyuluyor "Leylek geldi, yaz geldi". Bu torununun sesi. Bu ses, dünyadaki bütün sesleri bastırıyordu. Sanki bütün dünya evin çatısına çıkmış bu çocuğun sevinç dolu seslerini dinliyor gibiydi.

KAYNAKLAR

Ahmed Seid, *Seylenme 3*, Taşkent 1982.

Kahhar, Abdulla, *Tenlengen Eserler (Seçme Eserler)*, Taşkent 1957.

Kerimov, G., K., *Özbek Edebiyatı Tarihi*, İkinci kitap, Taşkent 1987.

Özbek Sovyet Edebiyatı Tarihi, Taşkent 1990.

Mirvaliyev, S., *Özbek Edibleri*, Taşkent 1993.

Sultanov, Y., *Hemze Hekinzade Niyaziy*, Taşkent 1958.

Çeviri Yazı İşaretleri

- â : Yuvarlak söyleyişe meyilli a
- ä : Açık e ünlüsü
- e : Kapalı e sesi
- g : Art damak g sesi
- q : Art damak k sesi
- x : Gırtlak h sesi

SÖZLÜK**A**

alda-: aldatmak

Ā

āga: ağabey

ānācān: annecik

āñ: zihin

āšnā: arkadaş, dost, tanıdık

āraz: yanak

āzginā: azıcık

B

bālā: çocuk

bātın: iç

bārçā: hep

bās: yeter

bāstār: yatak

bemār: hasta

ber-: vermek

bırāq: fakat

bukün: bu gün

bulbul: bülbül

C

cora: arkadaş

cüdā: ayrı

Ç

çın: gerçek

çiyān: akrep

D

dāğ: üzüntü, acı

dāniş: bilim, bilgi

dādā: baba

dil: gönül

düşvār: zor, müşkül

Ä

äcrā-: ayrılmak

ākā: ağabey

älvāsti: cin

ä'mā: âmâ

āñā: ona

ändālib: bülbül

änduh: kaygı, elem

ānhār: büyük ark, sulama kanalı

āriq: ark

ārzān: ucuz, değersiz

äyt-: söylemek

E

endi: şimdi

erkā: şımarık

esizlärkim: ne yazık ki

F

fāsīd: fena, kötü

fursat: fırsat

fücur: fitne, günahkâr

G

giriftār: esir

gävdā: gövde

gözāl: güzel

Ġ

ġayr: düşman, yabancı

ġayrāz: amaç

H

Hatifiy: gaibden haber veren melek

hātın: kadın

hāmşirā: kız kardeş

hāmraz: sırdaş

häydā-: kovmak

häyrāt: şaşkınlık

hırmān: harman

huş: akıl

X

xat: mektup

xâtin: kadın

xâhiş: istek

İ

ikkâv: ikisi

incik: nazik

iñrâ-: inlemek

izlâ-: aramak

K

kättâ: büyük

kel-: gelmek

keñ: geniş

ket-: gitmek

ketküz-: gidermek

kez-: gezmek

kiçik: küçük

kiyim: giyim

kök: gök

kökräk: göğüs

kökräk ker-: göğüs germek

kömäk: yardım

köñil kötär-: mutlu etmek,
sevindirmek

köp: çok

körkäm: güzel

körsät-: göstermek

kötär-: kaldırmak

köz: göz

kül-: gülmek

külfät: sıkıntı, zahmet

kün: gün

küy-: yanmak

Q

qaqşa-: ağlayıp sızlamak

qalây: nasıl

qara-: bakmak

qârângu: karanlık

qarı: yaşlı

qayt-: dönmek

qışlâq: köy

qurşât: kuşatmak

qutqar-: kurtarmak

qorğân: kale

L

lâf ur-: lâf vurmak

M

mänâ: işte

mehmân: misafir

men: ben

min-: binmek

minisu hämdäm: yakın arkadaş

mur: karınca

muz: buz

müşfiq: şefkatli

N

nâkäs: alçak, insafsız

nâm- benâm: adbe ad

nârh: değer

näyzâ: süngü

nidâ qıl-: seslenmek

nikâb: örtü

niş: iğne

O

oxşa-: benzemek

oñ: sağ

ora-: sarmak

orın: yer

ortâq: arkadaş

oylâ-: düşünmek

Ö

ölkä: ülke
öt-: geçmek

P

peşânâ: alın
post: deri, kabuk

S

sävt: ses
singâri: benzeri
sozân: yanan
suv: su
suq-: sokmak
süygüli: sevgili
süz-: yüzmek

Ş

şamşir: kılıç
şomgî-: suya dalmak, batmak
şor: tuzlu
şunçä: bunca, bu kadar

T

talpın-: uçmak
tâmân: taraf
tâp-: bulmak
tâpşır-: sunmak, vermek
taşbaqa: kaplumbağa
tälân-: talan edilmek,
yağmalanmak
tegrä: çevre
tentäk: deli
terän: derin
teril-: toplanmak
teş-:deşmek
tiläk: dilek
tinç: rahat
tir: ok

toğrı: doğru

toqu: dokumak

tök-: dökmek

tört: dört

tur-: durmak

tülki: tilki

turfä: tuhaf

U

uçmâh: cennet

uruş: savaş

uyä: yuva

Ü

ükä: küçük erkek kardeş

ülfät: dostluk

ümür: ömür

Y

yasäv târt-: sıraya geçmek, safda
dizilmek

yâğdu: ı ışık, nur

yâbus: kara parçası

yâğaç: ağaç

yârut-: aydınlatmak

yâtqız-: yatırmak

yâvvâyi: yabanî

yâz-: yaymak, açmak

yâzuv: yazı

yığlä-: ağlamak

yigit: genç, delikanlı

yügür-: koşmak

Z

zâğ: karga

zebiş: süs

zinhâr: asla